

Dr. Szilágyi Katalin*

A METEOROLÓGIAI JELENSÉGEKET MEGNEVEZŐ KIFEJEZÉSEK A MAGYARBAN ÉS A FRANCÍÁBAN – NÉHÁNY SZEMPONT A KONTRASZTÍV ELEMZÉSHEZ

A francia és a magyar szintaxis kontrasztív elemzésének segítségével feltárhatjuk a két nyelvre egyenként jellemző, őket szembeállító sajátosságokat, de a hasonlóságokat is. Ilyen hasonlóságokat tár fel a meteorológiai jelenségeket megnevező igékre vonatkozó kontrasztív elemzés is.

Az időjárás jelenségeket megnevező igék mindkét nyelvben a **személytelen mondat** kategóriájába tartoznak.

Mielőtt részleteiben megvizsgálánk a meteorológiai igék sajátosságait a két nyelvben, érdemes szót ejteni a személytelen mondatról.

- (1) Il arrive un train toutes les heures à la gare de Lausanne.
- (2) Il est cinq heures.
- (3) Il est important que tout le monde vienne.
- (4) Tilos a före lépni.
- (5) Kéretik a dohányzást mellőzni.
- (6) Fontos, hogy mindenki eljöjjön.

Olyan mondat típusról van itt szó, melynek alanya nem szokványos módon szerepel a mondatban. A franciában „üres” névmás - *il* - tölti be a szerepét, amely referenciát nem hordoz (ezért üres), a magyarban pedig nem szerepel semmi a mondatban, és az ige sem visel alanyra utaló, vagy alanyt azonosító személyragot.

A francia személytelen mondat bizonyos esetekben transzformáció eredménye.

- (7) ?Un train arrive toutes les heures à la gare.
- (8) Il arrive un train toutes les heures à la gare.

A transzformáció ebben a mondat típusban nem kötelező, de a (8) mondat a helyesebb, mert a francia nyelv kerüli a határozatlan determinánssal bevezetett SN-t alanyi pozícióban a mondat élén. (A téma - réma elmélet magyarázatot ad erre a negatív preferenciára: a mondat témája a megelőző szövegkörnyezettel kapcsolatban áll, annak folytatása, kifejtése, magyarázata, stb. A mondat rémája közvetít új információt a mondat témájáról. Ezekből következik, hogy a téma nem lehet határozatlan. A transzformáció azért lép működésbe, hogy elmozdítsa a mondat téma pozíciójából a határozatlan SN-t, és a réma - az új információ - helyére állítsa.)

A (7) - (8) típusú transzformáció a magyarban nem létezik, mivel a szórend nem kötött. A magyar nyelv is kerüli azonban a határozatlan főnévi alannyal bevezetett mondatot:

- (9) ?Vonat érkezik minden órában.
- (10) Minden órában vonat érkezik.

* BGF KFKK Francia Nyelvi Tanszék, főiskolai docens.

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 11.

- (11) ?Gyerekek játszanak az udvarban.
(12) Az udvarban gyerekek játszanak.

E rövid kitérő után térjünk vissza az időjárási jelenségeket megnevező igékhez.

- (13) Esik.
(14) Il pleut.
(15) Havazik.
(16) Il neige.

A (14) és (16) mondatok a francia nyelv valódi személytelen mondatait illusztrálják. Nincs más lehetőség e mondatok tartalmának megfogalmazására, nincs transzformáció, és az *il* névmás valóban referencia nélküli: nem utal semmire és nem jelent semmit.

A (13) és (15) mondatok hasonlóképpen elemezhetőek: az egyes szám harmadik személyű igei személyragok nem utalnak konkrétan azonosítható SN-re. (Esik - az eső, ez helyes, de *Havazik a hó, ezt nem mondhatjuk, tehát az igei személyrag nem a „hó” főnévre utal.)

Mindkét nyelvben lehetőség nyílik a meteorológiai jelenség alanyának megnevezésére:

- (17) Il tombe de la pluie.
(18) Esik / zuhog / szakad az eső.
(19) Il tombe de la neige.
(20) Esik / hull a hó.

Megfigyelhető, hogy a „csapadékot” jelentő SN nem szerepelhet a mondatban, csak akkor, ha előzőleg szemantikai szempontból neutralizáljuk az igét: eltávolítjuk belőle a „csapadékra” vonatkozó szemantikai komponens: havazik → esik a hó, il neige → il tombe la neige. A magyar *esik* ige szemantikailag eléggé semleges, így megállhat egyedül is az esőről szólva, és bővíthet SN-nel is.

- (21) Esik. / Esik az eső. / Esik a hó.
(22) *Havazik a hó.
(23) *Jégesőzik a jégeső.
(24) Esik a hó.
(25) Esik a jégeső. - Jégeső esik.

A fenti példák alapján az időjárás-igéknek két csoportját különíthetjük el mindkét nyelvben, ez a csoportosítás teljesen szimmetrikus:

Magyar:

- a) *esik* típus, redukált szemantikai tartalmú igék, melyek argumentumot vesznek fel meteorológiai jelentésű mondatban;
b) teljes szemantikai tartalmú igék, melyek nem vesznek fel bővítményt, mivel szemantikai tartalmuk egyik komponense az időjárási jelenségre vonatkozó elem.

Francia:

- a) *tomber* típus, redukált szemantikai tartalmú igék, melyek argumentumot vesznek fel meteorológiai jelentésű mondatban;
b) teljes szemantikai tartalmú igék, melyek nem vesznek fel bővítményt, mivel szemantikai tartalmuk egyik komponense az időjárási jelenségre vonatkozó elem.

Mindkét nyelvben lehetőség van metaforikus kifejezések szerkesztésére időjárás-igék segítségével.

- (26) Il tombe des gifles.
(27) Záporoznak a pofonok.
(28) Il pleut des coup.
(29) Zuhognak az ütések.

SZILÁGYI KATALIN: A METEOROLÓGIAI JELENSÉGEKET MEGNEVEZŐ ...

- (30) Il neige des pétales roses.
- (31) Meddig tűrünk még? - mennydörgött a kérdés.
- (32) Villámlott a tekintete, ahogy ránézett.

Érdekes következtetést lehet levonni a fenti mondatokból: metaforával szerkesztett mondatokban, a magyarban csak a b) típusú igék vehetnek részt, míg a franciában mindkét típus szerepelhet.

- (33) *Esnek / hullanak a kérdések.
- (34) *Esnek / hullanak a pofonok.
- (35) *- Meddig tűrünk még? Esett / hullott a kérdés.

Az időjárás-igékkel szerkesztett mondatokkal kapcsolatban szintaktikai szempontból felmerül egy érdekes kérdés: vajon mi a **mondatbeli funkciója** az időjárás-igét követő meteorológiai, vagy metaforikus SN-nek: argumentum-e vagy sem.

A magyarban erre a kérdésre könnyen kapunk választ, ha elvégezzük azokat a tesztek, melyeknek segítségével kideríthető, hogy adott SN az ige argumentuma, vagy nem.

Relativizáció és szórendcsere:

- (36) A kérdések, amelyek a fejére záporoztak, egyre nehezebbek lettek.
- (37) Hallhattuk a szomszéd szobából a csattanós pofonokat, melyek a fogolyra zuhogtak.
- (38) A sokaság ezt mennydörögte: „Barabbást!”
- (39) „Barabbást!” – mennydörögte a sokaság. ~ A kiáltás, melyet a sokaság mennydörögött, mindenfelé visszhangzott.

A tesztek értelmében megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvben a b) típusú időjárás-igékkel szerkesztett meteorológiai és metaforikus mondatok SN-je az ige argumentuma.

A francia igék elemzése nem ennyire egyszerű. Az a) típusú igék esetén nem lehetséges a relativizáció:

- (40) Il tombe de gros flocons.
- (41) Il tombe des hallebardes.
- (42) Il fait du vent.
- (43) Il fait un brouillard épais.
- (44) ?De gros flocon qu'il tombe. - kétséges a részelő névelővel bevezetett SN miatt.
- (45) ?Des hallebardes qu'il tombe. - idem.
- (46) ?Du vent qu'il fait. - idem.
- (47) ?Un brouillard épais qu'il fait.- határozatlan névelővel bevezetett SN.

Ez a teszt eredménytelen, de egy másik típus, a pronominalizáció eredményes:

- (48) Il en tombe, de gros flocons.
- (49) Il en tombe, des hallebardes.
- (50) Il en fait, du vent.
- (51) Il en fait, un brouillard épais.

E két sorozat tanúsága szerint tehát nem állapítható meg egyértelműen, hogy a franciában az a) típusú időjárás-igéket követő meteorológiai, vagy metaforikus SN argumentum-e.

Nézzük a b) típusú igéket. Ezek az igék meteorológiai értelemben a leggyakrabban nem vesznek fel bővítményt, tehát nincs argumentumuk sem. Vannak azonban estek, amikor ezek az igék is kapnak bővítményt mindkét értelemben.

- (52) Il neige de gros flocons.
- (53) Il avait bruiné une poussière d'eau.
- (54) Il pleut des hallebardes.
- (55) Il grêle des oeufs de pigeon.

Végezzük el a tesztek:

KÜLKERESKEDELMI FŐISKOLAI FÜZETEK, 11.

- (56) ?De gros flocons qu'il neige. - részelő névelővel bevezetett SN
- (57) ?Une poussière d'eau qu'il avait bruinée. - határozatlan SN alanyi pozícióban
- (58) ?Des halibardes qu'il pleut. - részelő névelő
- (59) ?Des oeufs de pigeon qu'il grêle. -idem.
- (60) *Il en neige de gros flocons.
- (61) *Il en a bruiné une poussière d'eau.
- (62) *Il en pleut des halibardes.
- (63) *Il en grêle des oeufs de pigeon.

E két sorozat tanúsága szerint a b) típusú francia időjárás-igék SN eleme nem argumentum, mert sem a relativizáció, sem a pronominalizáció nem lehetséges esetükben.

Hogyan lehet akkor kategorizálni ezt a szintagmát? Véleményem szerint Francis Brunot (1965) elemzését kell elfogadnunk ebben az esetben. Brunot nemcsak a meteorológiai jelenségeket megnevező igék bővítményét, hanem a személytelen mondat posztverbális SN elemét is külön szintaktikai jelenségként kezeli, és a *séquence* elnevezést javasolja. Ez az eljárás, melyben Brunot különválasztja a személytelen mondatok SN elemének értelmezését, és külön kategóriát nyit a számukra, azért hasznos, mert így a személytelen mondat bővítményének elemzése nem keveredik a pluriperszonális igék bővítményeinek elemzésével.

A meteorológiai jelenségeket leíró igékkel kapcsolatban még egy érdekes kérdés merül fel: miért tapasztalható számos nyelvben **ezeknek a jelenségeknek az azonos megfogalmazása**, ti. személytelen szerkezettel.

- (64) Es regnet
- (65) It's raining.
- (66) Piove.
- (67) Llueve.
- (68) Chove.

Nicolas Ruwet (1990) értelmezése szerint az időjárási jelenségek megnevezése a beszéd, a nyelvek kialakulásának idejére tehető. A természeti jelenséget, mint érthetetlen, látható cselekvőhöz nem köthető eseményeket élte meg az ember. A jelenségek gyakorisága, rendszeressége magyarázza, hogy milyen jelenségek léptek a személytelen mondatokkal megnevezett események körébe. Az **Il a pierré* mondat értelmes lenne, ha gyakran és rendszeresen élt volna át egy embercsoport valamilyen működő vulkánból aláhulló kőzárókat. Ha ez a kifejezés nem lépett a helyesen formált mondatok körébe, az azért van, mert a rendszeresség, vagy a gyakoriság nem volt adott.

Ugyanez az értelmezés magyarázza azt a tényt is, hogy ez a szerkeztípus nem produktív. Nem mondhatjuk, hogy **Il herbe*, **Fűzik*, **Il sable*, **Homokzik*, mivel ezeknek a jelenségeknek azonosítható alanyuk van.

BIBLIOGRÁFIA

Brunot, F.: La pensée et la langue, Masson, Paris, 1965

É. Kiss, K.- Kiefer, F.- Siptár, L.: Új magyar nyelvtan, Osiris, Budapest, 1998

Kelemen, J.: Essai de la classification des déterminants du nom en français selon des critères syntaxiques et contextologiques, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös, Nominata Separatum Sectio Linguistica, Tomus XI 127 – 136, Budapest 1980

1999, De la langue au style, Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2ème édition

Naumenko-Papp, Á.: A magyar szórend fő rendező elveiről, A Magyar Nyelvőr No 111, Budapest, 1987

SZILÁGYI KATALIN: A METEOROLÓGIAI JELENSÉGEKET MEGNEVEZŐ ...

- Renault, R.: Les verbes météorologiques de précipitations en finnois et en français, Actes du 3e Colloque franco-finlandais de linguistique contrastive, Université de Helsinki, 1987
- Ruwet, N.: Théorie syntaxique et syntaxe du français, Paris, Seuil, 1972
- 1982: Grammaire des insultes et autres études, Paris, Seuil
- 1985: Note sur les verbes météorologiques, Revue Québécoise de Linguistique; numéro à la mémoire de J. Mc'Anulty, 15-2
- 1986: On weather verbs, Chicago Linguistic Society, part 1
- 1990: Des expressions météorologiques, Le français moderne No 1/2
- Tompa J. (szerk.): A mai magyar nyelv rendszere, Budapest, Akadémia, 1974
- Välíkangas, O. 1987a: Eléments de syntaxe contrastive du verbe, Constructions impersonnelles, Helsinki,
- 1987b: Les constructions impersonnelles en français et en finnois, Actes du 3e Colloque franco-finlandais de linguistique contrastive, Helsinki